

Κοινωνική τάξη και ψυχική υγεία: μεθοδολογικά ζητήματα

ΘΑΝΑΣΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ*

Το πρόβλημα

Παρόλο που η σχέση μεταξύ κοινωνικής τάξης και υγείας και κατ' επέκταση με την ψυχική υγεία καταδεικνύεται έμμεσα σε πληθώρα ερευνών, υπάρχει μια δυσκολία άμεσης συσχέτισης της κοινωνικής τάξης με την ψυχική υγεία. Εντούτοις η δυσκολία αυτή έχει περισσότερο μεθοδολογικό περιεχόμενο. Αυτό αφορά περισσότερο για το πώς μια έννοια που σε μεγάλο βαθμό ορίζεται μεταθεωρητικά, όπως η κοινωνική τάξη μπορεί να μετατραπεί σε μεθοδολογική κατηγορία ώστε να διερευνηθεί τη σχέση ανάμεσα στην ταξική θέση, το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον και την ψυχική υγεία και να καταστήσει αυτή τη σχέση απτή και συγκεκριμένη.

Λέξεις-κλειδιά: κοινωνική τάξη, κοινωνική διαστρωμάτωση, ψυχική υγεία, Habitus, τεϊλορισμός, μεταφορντισμός, humanization of the work, κοινωνιογλωσσικοί κώδικες, resistance resources, life skills, συλλογική δράση

Κοινωνική τάξη και κοινωνική διαστρωμάτωση

Οι αλλαγές στην παραγωγή και στην κοινωνία όπως αποτυπώνονται στην κοινωνική δομή (συρρίκνωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης, διεύρυνση των νέων μεσαίων στρωμάτων κ.λπ.) θέτει το ερώτημα κατά πόσον η έννοια της κοινωνικής τάξης έχει απολέσει την αναλυτική της εγκυρότητα αλλά και την μεθοδολογική της χρησιμότητα; Τίθεται δηλαδή το ερώτημα μήπως άλλοι παράγοντες, όπως τρόποι ζωής, πολιτισμικό κεφάλαιο, αισθητική αντίληψη κ.λπ. που συνδέονται, -σύμφωνα με τον P. Bourdieu, και χαρακτηρίζουν πρωτίστως τα νέα μεσαία στρώματα-, με την κουλτούρα έχουν αποκτήσει εξαιτίας αυτών των αλλαγών κεντρική σημασία, ώστε στη βάση αυτών να διαμορφώνεται μια νέα κοινωνική διαστρωμάτωση. Τα ερωτήματα που τίθενται εδώ μπορούν να απαντηθούν μόνο αν προχωρήσουμε σε μια σαφή και αναλυτική διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και στην κοινωνική διαστρωμάτωση, ώστε να μπορέσουμε στη συνέχεια να συσχετίσουμε την ψυχική υγεία με την κοινωνική τάξη.

Η αναγωγή της κοινωνικής δομής στην κοινωνική διαστρωμάτωση ή, αντίστροφα, η αναγωγή της στις κοινωνικές τάξεις διαμορφώνει δύο διαφορετικά παραδείγματα περιγραφής του προβλήματος, απ' όπου απορρέουν και οι ενδεχόμενες λύσεις τους. Να το πούμε αλλιώς. Αν η ανεργία, η κοινωνική έκπτωση, η ψυχική υγεία, αλλά και άλλα προβλήματα, συσχετιστούν αποκλειστικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση, αποδέχεται κανείς ότι αυτά δύνανται να αντιμετωπιστούν εντός του υφιστάμενου συστήματος κοινωνικών σχέσεων, κυρίως μέσω αντισταθμιστικών ή, αναδιανεμητικών πολιτικών (βλ. Κράτος Πρόνοιας) δηλαδή σε συνθήκες μισθωτής εργασίας. Αν αντίστροφα αυτά συσχετιστούν με τις κοινωνικές τάξεις και την ταξική σύγκρουση, δηλαδή την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, η αντιμετώπισή τους καθίσταται προβληματική, καθώς θα πρέπει να αλλάξει ο ίδιος ο τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας και της εργασίας. Και αυτό γιατί η μετατροπή της εργασίας σε εμπόρευμα (εκμίσθωση), η έκπτωση από την εργασία (ανεργία), -στο βαθμό που ορίσουμε την εργασία ως την κατ' εξοχήν ανθρώπινη δραστηριότητα-, όπως και η αποξένωση των ανθρώπων από το δημιούργημα της

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
e-mail: a.alexiou@soc.aegean.gr

Το άρθρο αυτό εκπονήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος Αριστεία «Κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες στην ψυχική υγεία: κοινωνικές συνθήκες, κοινωνικοί δρώντες και ιδεολογίες επαγγελματιών στην σύγχρονη Ελλάδα» (επιστημονικά υπεύθυνη: Αναπληρώτρια καθηγήτρια Αναστασία Ζήση).

εργασίας τους, το οποίο σε συνθήκες εξαρτημένης εργασίας, επίσης εμπορευματοποιείται, συνιστά και ανθρωπολογική έκπτωση, που βιώνεται τραυματικά, ως «δυσφορία στον πολιτισμό» (Freud 1974). Και ναι μεν σε συνθήκες κοινωνικοποίησης μέρους του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, δηλαδή σε συνθήκες ανάδειξης βασικών κοινωνικών αγαθών σε δημόσια, φαίνεται να προέχει, και ορθώς, η αποκατάσταση της λειτουργικότητας του ατόμου (εσωτερική των καταναγκασμών, απώθηση επιθυμιών κ.λπ.), το τίμημα όμως που καταβάλλεται τόσο σε επίπεδο ατομικού όσο και σε επίπεδο κοινωνικού ψυχισμού είναι δυσανάλογο (αποξένωση, κονφορμισμός κ.λπ.). Αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη τον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων, με την εργατική τάξη να παράγει μέσω της εργασίας της, όπως αναλύει ο Κ. Marx (Marx 1978), τα δύο μεγέθη που είναι άκρως αναγκαία για να λάβει χώρα και να αναπαραχθούν αυτές οι σχέσεις, δηλαδή την αξία για την αναπλήρωση της εργατικής δύναμης (μέσα στέγασης, διατροφής και συντήρησης της εργατικής τάξης) αλλά και την υπεραξία (υπερεργασία) που αντιπροσωπεύει απλήρωτη εργασία και ιδιοποιείται ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής, ώστε να συνεχιστεί απρόσκοπτα η συσσώρευση του κεφαλαίου, τότε η εννοιολόγηση της κοινωνικής δομής με όρους κοινωνικής τάξης, υποδεικνύει άμεσα πότε και γιατί εμφανίζονται οι κοινωνικές ανισότητες. Η διάχυτη κοινωνική αδικία που απορρέει από εδώ, σε συνάρτηση με το αναπάντητο ερώτημα, γιατί τα μέσα παραγωγής, εφόσον ικανοποιούν κοινωνικές ανάγκες δεν βρίσκονται σε καθεστώς κοινωνικής ιδιοκτησίας αλλά σε καθεστώς ατομικής ιδιοκτησίας, διατρέχει όλο το κοινωνικο-θεσμικό σύμπλεγμα, τροφοδοτώντας αισθήματα αδυναμίας, απογοήτευσης και ματαιότητας. Οι άνθρωποι θωρούν πως η κατάσταση έχει αυτονομηθεί και αντικειμετοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό από τους ίδιους που απλά τους υπερβαίνει. Επομένως κάθε προσπάθεια αλλαγής είναι ανέφικτη και μάταιη, γεγονός που καθιστά τα άτομα αδρανή και παθητικά. Και όμως ο άναρχος χαρακτήρας της παραγωγής, δηλαδή η παραγωγή χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες της κοινωνίας, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τις οικονομικές κρίσεις (υπερπαραγωγή/υποκατανάλωση αγαθών), επομένως και για την ανεργία και την κοινωνική περιθωριοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Ως γνωστόν η αίσθηση της αδικίας σε συνάρτηση με την ανεργία και την κοινωνική έκπτωση, λειτουργούν, όπως έχουν ερευνηθεί επαρκώς σε πολλές κοινωνικο-επιδημιολογικές μελέτες, αποδιοργανωτικά τόσο σε επίπεδο ατόμου όσο και σε επίπεδο κοινωνίας (βλ. και Townsend & Davinson: 1998).

Επομένως η κοινωνική τάξη ως σχέση εκμετάλλευσης είναι ενσωματωμένη στην ίδια την κοινωνική δομή ενώ στην εμφάνισή της, δηλαδή σε επίπεδο κοινωνικής διαστρωμάτωσης προσλαμβάνει τη μορφή της άνισης

πρόσβασης σε πόρους και μέσα (εισόδημα, εκπαίδευση, επάγγελμα, κύρος κ.ο.κ) αλλά και της άνισης έκθεσης σε κινδύνους για την ψυχική υγεία (βλ. Kahn 1981). Καθόλου συμπτωματικό ότι οι οικονομικές δυσκολίες και κυρίως η απώλεια εργασίας που συνοδεύει πρωτίστως το κοινωνικό βιογραφικό ατόμων από τα εργατικά στρώματα προκαλούν τα συμπτώματα της κατάθλιψης ενώ, καθώς έχουν επιπτώσεις στη συναισθηματική λειτουργικότητα και στη φυσική τους κατάσταση, δυσχεραίνουν περαιτέρω τη ικανότητα ανάληψης δράσης (Price, Cosmides & Tooby 2002). Είμαστε της άποψης ότι, στο συνδυασμό αυτό, με την κοινωνική διαστρωμάτωση να «ανοίγει» πρωτίστως προς τον κοινωνικό καταμερισμό εργασία (κοινωνικές σχέσεις παραγωγής) και δευτερευόντως προς τον τεχνικό καταμερισμό εργασίας (επαγγέλματα, εργασιακή κατάσταση, πολιτισμικό κεφάλαιο κ.λπ.), -ώστε υπερβαίνοντας την ποσοτική αποτίμηση των κοινωνικών σχέσεων να εμπειρικεύει στη μεθοδολογική της πρόταση και την ποιοτική τους διάσταση-, η κοινωνική μορφολογία δύναται να κατηγοριοποιηθεί σ' ένα σύστημα κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Σ' αντίθεση λοιπόν με νομιναλιστικές προσεγγίσεις που ταυτίζουν τα κοινωνικά στρώματα (επαγγελματικές ομάδες, «κλειστές ομάδες», «πολιτισμικά περιβάλλοντα» κ.λπ.) με τις κοινωνικές τάξεις με πρόθεση να καταστήσουν την τάξη απόλυτα προσιτή στην εμπειρική ανάλυση-ταξινόμηση, η μεθοδολογική μας πρόταση ορίζει την τάξη ποιοτικά και σε σχέση με άλλες τάξεις στο σύστημα παραγωγής, μετατρέποντάς την από εμπειρικο-στατιστικό σημαίνον σε κοινωνιολογικό σημαίνόμενο. Συνεπώς οι επαγγελματικές θέσεις των ατόμων, οι εισοδηματικές κατηγορίες, το εκπαιδευτικό επίπεδο, οι στεγαστικές καταστάσεις, οι καταστάσεις υγείας κ.ο.κ. είναι συνέπειες της συνολικής θέσης μιας κοινωνικής τάξης μέσα στην κοινωνία, τόσο σε σχέση με το σύστημα παραγωγής όσο και σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές τάξεις. Οι κοινωνικές ανισότητες υπάρχουν λοιπόν όχι επειδή κάποιιο αποκλείστηκαν από πόρους, ή, κάποιιο άλλοι σφετερίστηκαν πόρους, εξαιτίας ασύμμετρων σχέσεων δύναμης και εξουσίας, ή, ακόμη και χωρίς να φταίει κανείς, όπως γίνεται στο Παράδειγμα του κοινωνικού αποκλεισμού (social exclusion), αλλά επειδή η μία τάξη εκμεταλλεύεται την άλλη, έτσι που το δικό της περισσότερο σε υλικούς και συμβολικούς πόρους, να λείπει, επειδή έχει υφαρπαχθεί από άλλες (βλ. και Wright 1985: 239). Έτσι δύναται να εξηγηθεί η κοινωνική πόλωση και η διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων των τελευταίων ετών και η βίαιη μεταφορά πλούτου από τα εργατικά και λαϊκά στρώματα στην τάξη (ή, σε μερίδες της) που ελέγχει το σύστημα παραγωγής. Το γεγονός αυτό επιδεινώνει εκ των πραγμάτων τις συνθήκες ζωής και δράσης των στρωμάτων που υφίστανται την εκμετάλλευση. Συχνά μάλιστα η ανεργία και η αδυναμία που απορρέουν από εδώ,

εκλαμβάνονται, κυρίως στον μεθοδολογικό ατομισμό (M. Weber) που ανάγει τα κοινωνικά δεδομένα σε μη κοινωνικά (ατομικά), και διέπει και την τρέχουσα αντίληψη για την ψυχική υγεία, ως ατομικές ιδιότητες. Επομένως η έρευνά μας δεν μπορεί να μη λάβει υπόψη αυτήν την πραγματικότητα, ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να ιστοριοποιήσει τόσο το υπάρχων κοινωνικό πλαίσιο, αλλά και να αναστοχαστεί πάνω στις καθιερωμένες αναλυτικές κατηγορίες. Μεθοδολογικά αυτό προϋποθέτει την σύνδεση της έρευνας για τις κοινωνικές ανισότητες με την αναλυτική κατηγορία της κοινωνικής τάξης, η οποία επειδή αναφέρεται σε ποιοτικές σχέσεις θα μας επιτρέψει να εμποτιεύσουμε με καλύτερο τρόπο το υπό διερεύνηση αντικείμενο, αλλά θα μας δώσει εν τέλει και το γενικό μέτρο για την εξέταση του προβλήματος, ώστε να αποφύγουμε τον εμπειρισμό της μεθόδου που απορρέει από την αποδοχή και την φειχτοποίηση του δεδομένου (θετικισμός), καθιστώντας κατ' αυτόν τον τρόπο εφικτή την αποπραγματοποίηση της πραγματικότητας, ώστε να δούμε πίσω από τα φαινόμενα.

Η αναγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων στην κοινωνική τάξη επιβάλλεται επειδή συχνά η έννοια της κοινωνικής τάξης συγχέεται με τις ποσοτικές διαφορές (εισοδηματική και εργασιακή κατάσταση, πρακτικές διάκρισης, κύρος κ.λπ.) ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Η σύγχυση αυτή προκαλεί σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα στην ανάλυση, επειδή η στιγμή διανομής του κοινωνικού πλεονάσματος επικαλύπτει, στις μελέτες που βασίζονται στην ποσοτικοποίηση αυτών των στοιχείων, δηλαδή στις μελέτες κοινωνικής διαστρωμάτωσης, τη στιγμή απόσπασής του (βλ. και Abercrombie & Urry 1983: 109). Συνεπώς η τάξη ως κοινωνική σχέση συνιστά και την ειδοποιό διαφορά έναντι αναλύσεων κοινωνικής διαστρωμάτωσης, οι οποίες αποδεχόμενες την πραγματικότητα των μορφών εξηγούν τις διαφορετικές συνθήκες ζωής και την κατανομή των υλικών και συμβολικών πόρων σε συνάρτηση με μια σειρά κοινωνικών μεταβλητών (εισόδημα, επάγγελμα, κοινωνικό κεφάλαιο, κύρος, κ.ά.). Εδώ η τάξη αναφέρεται στην κοινωνική διαστρωμάτωση και όχι το αντίστροφο, όπως εμείς παραπάνω προτεινάμε. Οι αναλύσεις αυτές που γίνονται στη βάση κυρίως εμπειρισμο-στατιστικών τεχνικών περιγράφουν αλλά δεν μπορούν να εξηγήσουν πειστικά τους λόγους για του οποίους οι κοινωνικές ανισότητες υπάρχουν και τον τρόπο με τον οποίο αυτές συνδέονται με κοινωνικές τάξεις (βλ. και Gubbay 1997). Σχεδόν καθόλου δεν θεωρητικοποιείται ο τρόπος δόμησης συλλογικών υποκειμένων (κοινωνικές τάξεις) και οι ασύμμετρες κοινωνικές σχέσεις.

Ακριβώς αυτές οι θέσεις αποτέλεσαν την επιστημολογική μήτρα μεθοδολογιών και μεθόδων που εκκινώντας από το δεδομένο, ευνόησαν την περιπτωσιολογία και τον εμπειρισμό στην κοινωνική ανάλυση (εμπειρισμός). Η κοινωνική δράση αφέθηκε στη δίνη των ατομι-

κών σκοποθεσιών (μεθοδολογικός ατομισμός), ή, των διύπνοκειμενικών σχέσεων (μεθοδολογικός υποκειμενισμός), και οι άνισες κοινωνικές θέσεις περιστράφηκαν γύρω από τις ατομικές ικανότητες ενός (δι)αταξικού υποκειμένου χωρίς αναφορά στην γενεαλογία αυτών των σχέσεων και χωρίς την ιστορικοποίηση αυτών των ικανοτήτων. Δεν είναι παράδοξο να πούμε πως εδώ η κοινωνία εμφανίζεται ως ένα άμορφο πράγμα, χωρίς δομή και χωρίς περιορισμούς, ως άθροισμα ατόμων, με αυτά να έχουν αποδουθεί σ' ένα αγώνα για την μεγιστοποίηση του ατομικού οφέλους, όπου η κοινωνία ταυτίζεται ουσιαστικά με την αγορά.

Η ευρεία αποδοχή της βεμπεριανής θέσης επέχει θέση επιστημολογικής τομής, κυρίως επειδή η συγκρότηση των κοινωνικών υποκειμένων μετατοπίζεται από τη σφαίρα της παραγωγής στη σφαίρα ανταλλαγής και διανομής (αγορά) και στη σφαίρα της κατανάλωσης εκεί όπου πραγματώνεται η υπεραξία και εμφανίζονται ειδικοί τρόποι ζωής («κλειστές ομάδες»). Κατά συνέπεια η μετατόπιση προς την κατανάλωση σε συνάρτηση με την αδυναμία προσδιορισμού των κοινωνικών τάξεων, καθώς οι κοινότητες βιοτικών ευκαιριών στην αγορά (οιονεί κοινωνικών τάξεων) μπορεί να είναι απεριόριστες, πόσο μάλλον όταν η διαβάθμιση των αγοραίων (ταξικών) καταστάσεων γίνεται στη βάση ισοβαρών κριτηρίων (ιδιοκτησία, επάγγελμα, εκπαίδευση, εισόδημα κ.λπ.), σχετικοποιεί ουσιαστικά την αναλυτική σημασία της κοινωνικής τάξης (Γκύρβιτς 1986:209). Η ανάδειξη του τεχνικού (επαγγελματικού) καταμερισμού εργασίας σε προνομιακό χώρο κοινωνικής ανάλυσης δικαιολογείται σ' ένα βαθμό λόγω της αναδιάρθρωση της παραγωγής και της αύξησης της διαφοροποίησης τόσο στο εσωτερικό της εργατικής τάξης («νέα μικροαστική τάξη»), όσο και στο εσωτερικό της αστικής τάξης (διαφοροποίηση μεταξύ ιδιοκτησίας και ελέγχου των μέσων παραγωγής, μεταξύ καπιταλιστών και μάντζερ), όπως το θέτει ο R. Dahrendorf. Ωστόσο η αναγνώριση των νέων εργασιακών ομάδων ως νέων κοινωνικών τάξεων χωρίς αναφορά στις ποιοτικές ιδιότητες που τις διέπουν (σχέση και θέση στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας) υπονομεύει τη σχέση ανάμεσα στην τάξη που συγκροτείται στη σφαίρα της παραγωγής με την τάξη που μέσω της συλλογικής δράση εμφανίζεται ως ιστορικό υποκείμενο και δύναται να αυτοπροσδιοριστεί. Η διαπίστωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για την δόμηση της κοινωνικής ταυτότητας της εργατικής τάξης, καθώς οι συνδικαλιστικοί και πολιτικοί της φορείς, επέχουν θέση συλλογικού κεφαλαίου και οιονεί αντιστασιακού στρατηγικού πόρου που μέσω της συλλογικής δράσης, όπως κατέδειξε η έρευνα του D. Blane (Blane 1990:51), περιορίζει το βαθμό έκθεσης της υγείας σε κινδύνους που απορρέουν από την αποειδίκευση και την απώλεια ελέγχου πάνω στην εργασία αλλά και από την αλλοτρίωση και την αποξένωση που αυτοί ως παραγωγοί βιώνουν,

παράγοντας που με τη σειρά του γίνεται πρόξενος διαταραχών της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας (Vinnei 1977· Möhler-Leimküler 2005: 242-244).

Στο βαθμό μάλιστα που το εισόδημα και οι επαγγελματικές ομάδες, δηλαδή διαστρωματικοί δείκτες συνιστούν οιονεί κοινωνικές τάξεις (νομιναλισμός), πρακτική που έχει υιοθετηθεί από τις στατιστικές υπηρεσίες πολλών χωρών (Reid 1977), χωρίς να γίνεται ουσιαστική διάκριση στον τρόπο απόκτησης του εισοδήματος και στη σχέση του επαγγέλματος με τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, η ανάλυση των οικονομικών σχέσεων αποσυνδέεται από την ανάλυση των ταξικών σχέσεων. Έτσι η τάξη εμφανίζεται ως οικονομική κατηγορία (οικονομική τάξη) και όχι ως κοινωνική σχέση (κοινωνική τάξη), γεγονός που εμποδίζει τον ορισμό της κοινωνικής τάξης και της ταξικής ταυτότητας με ιστορικούς όρους. Από την άλλη ο σχεσιακός χαρακτήρας της κοινωνικής τάξης, μπορεί να οδηγήσει, εφόσον αυτός δεν αναφέρεται σ' ένα σημειώμενο που ορίζεται αντικειμενικά και έξω από τα σημαίνοντα (σχεσιακές στιγμές) να οδηγήσει στον σχετικισμό και στο αποκεντρωμένο υποκείμενο που έχει χαθεί σ' ένα παιχνίδι διαφορών και νοημάτων και αδυνατεί, όπως λόγου χάρη στον E. Laclau γι' αυτό να προσδιορίσει την ταυτότητά του (βλ. αποδομισμός), (Laclau & Mouffe 1985).

Εντούτοις η αναδιάρθρωση της παραγωγής σε συνάρτηση με μετατοπίσεις στην ταξική διάρθρωση των κοινωνιών (μείωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης, διεύρυνση των μεσαίων αστικών στρωμάτων κ.ά.), φαίνεται, όπως αναφέραμε και στην αρχή, πως έδωσε προτεραιότητα σε νέες μορφές υποκειμενοποίησης με επίκεντρο τους τρόπους ζωής (κατανάλωση) και τις πολιτισμικές πρακτικές (συμβολικό κεφάλαιο), συγκροτώντας διαφορετικά επίπεδα κύρους και κοινωνικής αναγνώρισης, γεγονός που οφείλουμε να λαμβάνομαι σοβαρά υπόψη στις σχετικές έρευνες για την ψυχική υγεία. Και αυτό όχι μόνο για να προσδιορίσουμε τις ανάγκες των νέων μεσαίων στρωμάτων σε σχέση με την ψυχική υγεία αλλά και για να αποφύγουμε τη στρέβλωση που θα όριζε την ψυχική υγεία με βάση τις ανάγκες τους, εκλαμβάνοντας αυτές, -όπως συμβαίνει σ' ένα βαθμό με την κατάθλιψη-, ως αντιπροσωπευτικές για ολόκληρη την κοινωνία. Παρόλα αυτά οι αλλαγές στην κοινωνική δομή σχετικοποίησε, αν δεν επικάλυψε τις κοινωνικές ανισότητες που απέρρεαν από την ταξική (κάθετη) διάρθρωση της κοινωνίας, δίνοντας την εντύπωση ότι διαμορφώνεται μια ανεξάρτητη βάση κοινωνικής διαστρωμάτωσης σύμφωνα με τους τρόπους ζωής και τις πολιτισμικές πρακτικές. Ουσιαστικά η έμφαση στους τρόπους ζωής και στις πολιτισμικές πρακτικές συνιστά τον δεύτερο τύπο σχηματισμού κοινωνικής τάξης («κοινοτικοποίηση»), ο τρίτος είναι αυτός με βάση το κόμμα, τον οποίο εισηγείται ο M. Weber (Weber 1997:142), και ο οποίος βασίζεται σε αντίθεση με τα “αν-

τικειμενικά” κριτήρια κοινωνικής ένταξης (επαγγελματική ειδικευση/διαπραγματευτική ικανότητα κ.λπ.), (Goldthorpe 1987) σε “υποκειμενικές” διαθέσεις και πρωτίστως στους ιδιαίτερους τρόπους ζωής και κατανάλωσης των ατόμων (διατροφικές πρακτικές, ένδυση, αισθητική κρίση, κατοικείν κ.ο.κ.). Διαμέσου αυτών τα άτομα θα ενταχθούν σε κλειστές ομάδες και θα καταστούν διακριτά απέναντι σε άλλες ομάδες. Στη βεμπεριανή συλλογιστική οι ομάδες αυτές είναι και οι μόνες που μπορούν να μετεξελιχθούν, καθώς ικανοποιούνται δύο βασικές προϋποθέσεις δόμησης κοινωνικών τάξεων (η οριοθέτηση και η αυτοσυνείδηση) σε ομάδες δράσης. Από την άλλη οι διεργασίες διάκρισης που εμπειρικλείει αυτός ο τύπος συγκρότησης κοινωνικής τάξης, αφορούν πρωτίστως τα μεσαία αστικά στρώματα, τα οποία ως προνομιακοί κάτοχοι συμβολικού κεφαλαίου, αναζητούν να οριοθετηθούν τόσο έναντι των κατόχων οικονομικού κεφαλαίου, όσο και έναντι της εργατικής τάξης. Εδώ όμως η κοινωνική ανάλυση αντιμετωπίζει τις πρακτικές διάκρισης ως ομόλογες των κοινωνικών θέσεων, περιορίζοντας κατά κάποιον τρόπο μέσω του Habitus (έξη) τον καθορισμό της δομής αλλά και την αυτονομία του πολιτισμικού παράγοντα (βλ. και Bourdieu 1994 : 57 • Weininger 2005 : 93). Σε ποιο βαθμό όμως τώρα τρόποι ζωής και πολιτισμικές συμπεριφορές, μπορούν να θεωρητικοποιηθούν και να ορίσουν νέα κοινωνικά υποκείμενα χωρίς να συμπεριληφθούν καν, ακόμη και οι «αντικειμενικοί» παράγοντες της βεμπεριανής προσέγγισης που αναφέρονται στον τεχνικό (επαγγελματικό) καταμερισμό εργασίας που παραπέμπουν τον ιεραρχικό χαρακτήρα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, παραμένει ένα ζήτημα; Πως θα διασφαλίσουμε εξάλλου μια σχετική σύνδεση της δομής με τη δράση ώστε να έχουμε ένα σταθερό πλαίσιο αναφοράς για τα υποκείμενα; Η απάντηση σ' αυτή τη διερώτηση έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς συχνά η ψυχική υγεία ορίζεται σε σχέση με τους «υποκειμενικούς» παράγοντες που επικαλύπτουν όμως τους «αντικειμενικούς».

Αφού επεξεργαστήκαμε μεθοδολογικά τη σχέση της κοινωνικής τάξης με την κοινωνική διαστρωμάτωση, οφείλουμε τώρα συσχετίζοντας την κοινωνική τάξη με την υγεία να διερευνήσουμε με ποιο τρόπο η κοινωνική τάξη διαμορφώνει άνισες κοινωνικές θέσεις που ορίζουν τις δυνατότητες δράσης ατόμων και ομάδων (πρακτικές κοινωνικοποίησης, πολιτισμικό κεφάλαιο κ.λπ.), επομένως και την πρόσβαση, όσον αφορά την ψυχική υγεία, σε μέσα και πόρους (συμβολικούς, υλικούς, γλωσσικούς, οργανωσιακούς κ.λπ.);

Κοινωνική τάξη και ψυχική υγεία

Όταν εξετάζουμε τη σχέση της κοινωνικής τάξης με την ψυχική υγεία, εννοούμε ουσιαστικά τις υλικές συνθήκες, οι οποίες επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την κατάσταση υγείας και επικαθορίζουν άλλους παράγοντες, όπως είναι ο τρόπος ζωής, η κατανάλωση, οι συμπεριφορές κ.ο.κ. Ενοούμε επίσης ότι τα άτομα ανάλογα με την αξική τους θέση (ιδιοκτησιακή σχέση και έλεγχος των παραγωγικών πόρων) εκτίθενται άνισα στους κινδύνους για την ψυχική υγεία (βλ. Borrell, Muntaner, Benach, & Artazcoz: 2004). Μ' αυτήν την έννοια δεν υπάρχει ούτε προσωπική εμπειρία ούτε ατομικό βιογραφικό που να μην τρέμνεται από τη κοινωνική εμπειρία της κοινωνικής τάξης. Αν δούμε για παράδειγμα το μοντέλο της ενδυνάμωσης στην ψυχική υγεία, όπως επεξεργάστηκε από τον G. Nelson και συνεργάτες του (Nelson, Lord&Ochocka 2001) θα παρατηρήσει κανείς ότι και τα τρία επίπεδα παρέμβασης (άτομο, κοινότητα, δομές), προϋποθέτουν την πρόσβαση στους αναγκαίους πόρους (εργασία, στέγαση, εκπαίδευση κ.ά.) που εξαρτώνται όμως από δομικούς παράγοντες (κοινωνική τάξη, κράτος, εργασία κ.λπ.), ώστε να είναι δυνατή η κοινοτική ένταξη που με τη σειρά της προϋποθέτει ένα δυναμικό άτομο με αυτοεκτίμηση, ανεξαρτησία και δυνατότητα ελέγχου της καθημερινής ζωής. Αντίστροφα δεν μπορεί να λειτουργήσει ένα τέτοιο μοντέλο, καθώς πόροι, μέσα και δεξιότητες που είναι ωστόσο προαπαιτούμενα για την προσωπική ενδυνάμωση, τη συμμετοχή στην κοινότητα και την πλήρη κοινωνική ένταξη (μορφή εργασίας, κοινωνική θέση, ρόλοι κ.λπ.), γίνονται αντικείμενο ανταγωνισμού και ιδιοποίησης από ομάδες και τάξεις που υπερβαίνουν κατά πολύ τις δυνατότητες των ατόμων, ακόμη και της κοινότητας, η οποία συνήθως γίνεται αντιληπτή, όπως στις νεοντυρκεμιανές θεωρήσεις, ως ηθική οντότητα (βλ. και Navvaro 2002).

Ιδιαίτερα γόνιμη για την κοινωνική ανάλυση θα ήταν να εξεταστεί η σχέση μεταξύ κοινωνική τάξης και ψυχικής υγείας στο μεθοδολογικό πλαίσιο που παραπάνω προτείναμε, διερευνώντας την ψυχική υγεία τόσο μέσα από τους διαστρωματικούς δείκτες (εισόδημα, πολιτισμικό κεφάλαιο, μορφωτικό επίπεδο κ.λπ.), όσο και μέσα από τις πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις που συνδέουν «ασύνεδα» την κοινωνική τάξη με τις ατομικές συμπεριφορές και τις πολιτισμικές πρακτικές (τρόποι ζωής, τρόποι δόμησης της ταυτότητας, συμπεριφορές διακινδύνευσης της υγείας κ.λπ.). Σ' αυτή τη συλλογιστική, τόσο η κοινωνική τάξη (ως δομή), όσο και το κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον (Milieu) με τους αντίστοιχους βίοκοσμούς θα προσδιορίζουν καθοριστικά την ψυχική υγεία του ατόμου και υπό όρους θα ενεργοποιούν οργανικές προδιαθέσεις, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο συμπληρωματικά στην εκδήλωση ασθενειών και ψυχικών διαταραχών (βλ. και Kahn 1981). Αν οι συνθήκες

εργασίας και ζωής (μορφή και περιεχόμενο της εργασίας, στεγαστικές συνθήκες, διακρίσεις κ.λπ.) διαμορφώνουν ένα στρεσογόνο εργασιακό και κοινωνικό περιβάλλον και ευθύνονται, όπως υποστηρίζεται από μια νέο-υλιστική προσέγγιση, για την συχνότητα διαταραχών της συμπεριφοράς αλλά και του ψυχισμού, η αποκατάσταση της υγείας (επικοινωνία και διάδραση με τους ειδικούς ψυχικής υγείας, ψυχολογική υποστήριξη και περίθαλψη, αποκατάσταση και ένταξη κ.λπ.) εξαρτάται σχεδόν απόλυτα από την ταξική θέση του ατόμου, όπως αποτυπώνεται στους διαστρωματικούς δείκτες (εισόδημα, γλωσσικό κεφάλαιο, εκπαιδευτικό επίπεδο, κοινωνικό κεφάλαιο κ.λπ.) (βλ. Lewis, Bebbington & Brugha 2003). Από την άλλη στο βαθμό που οι δομές (θέση στον καταμερισμό εργασίας, περιεχόμενο της εργασίας κ.ο.κ.) διαμεσολαμβάνονται μέσω της κοινωνικοποίησης (γλωσσικές πρακτικές, πολιτισμικές έξεις κ.ά.), όπως υπαινίσσεται ο B. Bernstein (Bernstein 1975), αλλά και ο P. Bourdieu, τα άτομα έχοντας περιορισμένους πόρους και δυνατότητες, εξοπλίζονται με διαφορετικές κοινωνικές δεξιότητες που ως πόροι Copingresource (αυτοπεποίθηση, αυτονομία, ευελιξία, διαχειριστική ικανότητα κ.ο.κ.) επηρεάζουν άμεσα την κατάσταση της ψυχικής υγείας (βλ. και Möhler-Leimküler 2005: 249). Παρόλα αυτά η ανάλυση δεν μπορεί να μείνει εδώ, επειδή ενυπάρχει ο κίνδυνος η ψυχική υγεία να γίνει αντιληπτή ως ικανότητα διαχείρισης του εαυτού και να προταθεί ως λύση του προβλήματος η εμφύχωση και η ενίσχυση των κοινοτικών και κοινωνικών δικτύων, ώστε να αντιμετωπιστεί η σχετική αποστέρηση, που σύμφωνα με νεοντυρκεμιανές προσεγγίσεις, οφείλεται, όχι στις υλικές συνθήκες διαβίωσης, αλλά στην έλλειψη ψυχοκοινωνικών πόρων και στην υποχώρηση της κοινωνικής συνοχής (όπως Wilkinson 2005). Η ίδια περίπου φιλοσοφία διέπει και το σύστημα Duty of Care (βλ. Howarth 2006) που και μεν υπενθυμίζει στον εργοδότη τα όρια εκμετάλλευσης και αντοχής του εργαζόμενου όσον αφορά την σωματική υγεία και ασφάλεια αλλά και την ψυχική υγεία του, καθιστά όμως συνυπεύθυνους και τους εργαζόμενους όσον αφορά στην ασφάλεια και την «ψυχολογία» του προς πώληση εμπορεύματος (εργασιακή δύναμη) (Employee Duty of Care). Εντούτοις είναι οι εργοδοτικές εργασιακές πρακτικές που φθείρουν το σώμα και επιβαρύνουν την ψυχική υγεία των εργαζομένων (συνθήκες εργασίας, εντατικοποίηση της εργασίας, φόβος απολύσεων κ.λπ.) και πολύ περιορισμένα η συμπεριφορά ή «απροσεξία» των ίδιων των εργαζομένων (Giddens 2002:289). Ωστόσο το ενδιαφέρον των εργοδοτών για την καλή ψυχολογία των εργαζομένων έχει και μια άλλη διάσταση που αφορά στην ανάπτυξη μιας κουλτούρας ταύτισης με την επιχείρηση (Corporate Identity), παράγοντας που επηρεάζει καθοριστικά, -ειδικά σε σύνθετα εργασιακά περιβάλλοντα όπου ενεργοποιούνται τυπικές και άτυπες εργασιακές δεξιότητες

των εργαζομένων (βλ. μεταφορντισμός)-, την διακύμανση της παραγωγικότητας της εργασίας. Ωστόσο η φυσική και ψυχολογική υγεία των εργαζομένων, πόσο μάλλον η ευεξία τους (wellbeing) εξαρτάται και από τους τρόπους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης εκτός χώρου εργασίας. Η εργασιακή δύναμη (η ικανότητα προς εργασία) που εκμισθώνεται και προσφέρεται στο χώρο εργασίας (στο εργοστάσιο, στην επιχείρηση κ. α.) εξαρτάται και από τις συνθήκες ζωής, τις στεγαστικές συνθήκες, το κοινωνικό κεφάλαιο (προσωπικές σχέσεις, οικογενειακή κατάσταση, ποιότητα ζωής κ.λπ) των εργαζομένων (συνθήκη αναπαραγωγής), που τείνουν να γίνουν και εξαιτίας της συνθήκης εκμίσθωσης τυπική κατάσταση για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Επομένως η διαχείριση των οργανωσιακών ρίσκων και των ψυχοκοινωνικών κινδύνων στο εργασιακό περιβάλλον είναι συνέχεια μιας κοινωνιολογίας της εργασίας και μιας ψυχολογιστικής προσέγγισης των ανθρωπίνων σχέσεων (Human Relations)(βιομηχανική ψυχολογία) που εγκαινιάστηκε από τις έρευνες στο εργοστάσιο «Western Electric Hawthorne υπό την εποπτεία του Elton Mayo στη δεκαετία του '30 (The Management and the Worker) όταν η ατομική απόδοση συσχετίστηκε με εξωοργανωτικούς (περιβαλλοντικούς) παράγοντες (σχέσεις ιεραρχίας, ομαδική ζωή, ικανοποίηση κ.ο.κ.). Ωστόσο η απομόνωση εργασιακών στοιχείων από το πρόσωπο που όμως μόνο ως ενιαία κοινωνική μονάδα μπορεί να οριστεί, ως πούμε βιοψυχολογικά, και η εργαλειοποίησή τους, ενδεχομένως να καθιστά το άτομο λειτουργικό στο συγκεκριμένο εργασιακό περιβάλλον, μπορεί όμως να αυξάνει την ανάλωση ψυχολογικών και διανοητικών πόρων εντείνοντας την εσωτερική ένταση και δυσφορία. Και αυτό γιατί η εργονομία της εργασίας που ελέγχεται από τον εργοδότη λαμβάνει υπόψη τις κινήσεις και τις ενέργειες που συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας, αδιαφορώντας όμως αν αυτές επιβαρύνουν άλλες πλευρές της ανθρώπινης προσωπικότητας. Εξάλλου η «επιστημονική» οργάνωση της εργασίας και οι τείλορικοί διαχωρισμοί της εργασίας (διευθυντική/νεκτελεστική) ήταν που οδήγησαν(στις δεκαετίες του '60 και '70) στη μαζική δυσφορία και δυσαρέσκεια των εργατών (σαμποτάζ, λευκή απεργία, εργασία σύμφωνα με τον κανονισμό, μαζικές απεργίες κ.λπ.)στις «νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας». Την άμβλυνση αυτών των διαχωρισμών ήρθε να διαχειριστεί το κίνημα για τον «εξανθρωπισμό της εργασίας» (humanization of the work) αλλά και ο μεταφορντισμός που ως υπέρβαση του τείλορικού-φορντικού τρόπου οργάνωσης της εργασίας απέβλεπε στην άμβλυνση των διαχωρισμών μεταξύ διευθυντικής και εκτελεστικής εργασίας, μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής κ.ο.κ. (Αλεξίου 2006).

Ακριβώς γι' αυτούς τους λόγους μια κοινωνιολογία της ψυχικής υγείας δεν μπορεί να μείνει στις μεθοδολο-

γίες που εξετάζουν τις κοινωνικές σχέσεις ως προσωπικές σχέσεις. Που αδυνατούν δηλαδή να κάνουν μεθοδολογικά τη διάκριση μεταξύ (δια)προσωπικών σχέσεων και συγκρούσεων (ενδο-, διαομαδικών) και κοινωνικών συγκρούσεων που προκαλούνται όμως από την κοινωνική οργάνωση της εργασίας και της κοινωνίας. Επομένως η εστίαση σε παράγοντες που αφορούν το άτομο, την ομάδα ή την κοινότητα θα αναζητήσει από άποψη μεθόδου τις λύσεις του προβλήματος στο εσωτερικό αυτών των βιόκοσμων. Ένα σοβαρό πρόβλημα αυτών των μεθοδολογιών που εντάσσονται στο βεμπεριανό-ερμηνευτικό παράδειγμα είναι ότι καθιστούν το άτομο ή το υποκείμενο και τις νοηματοδοτήσεις του (μεθοδολογικός υποκειμενισμός) «ύστατη μονάδα ανάλυσης» (Weber 2005:368). Λείπουν δηλαδή οι μεθοδολογικές κατηγορίες για να εξεταστούν δομές και υποκείμενα που βρίσκονται πέραν του ατόμου και της υποκειμενικής εμπειρίας, όπως είναι, λόγου χάρη, οι κοινωνικές τάξεις. Αυτές αδυνατούν επίσης να συνδέσουν διαλεκτικά το υποκείμενο (δρων) με τη δομή (μισθωτή εργασία, κράτος κ.λπ), όπως επιτυγχάνεται σε ένα βαθμό με την έννοια της πρακτικής και του Habitus (έξης) (P. Bourdieu) που διαμεσολαβούν ανάμεσα στις δομές και τα υποκείμενα. Επομένως μια κοινωνιολογία της ψυχικής υγείας οφείλει να λάβει υπόψη τις ταξικές και πολιτισμικές προκείμενες που περιορίζουν (η διευρύνουν) τις δυνατότητες κοινωνικής δράσης, προσδιορίζουν τροχιές κοινωνικοποίησης, ατομικές συμπεριφορές και τρόπους ζωής και να μετατραπεί κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως προτείνει ο V. Navarro, σε μια πολιτική οικονομία της υγείας και της ψυχικής υγείας (Navarro 2002).

Εντούτοις για να αποφύγουμε μια μηχανιστική αναγωγή της ψυχικής υγείας στην κοινωνική τάξη οφείλουμε να αναδείξουμε τις κοινωνικοποιητικές πρακτικές, οι οποίες συνδέουν τις κοινωνικές τάξεις με τα άτομα και διαμορφώνουν σχήματα σκέψης και συμπεριφορές, που γίνονται στη συνέχεια τυπικές σε συγκεκριμένα πολιτισμικά περιβάλλοντα και για ολόκληρα στρώματα του πληθυσμού. Οι πρακτικές αυτές επειδή συνιστούν ουσιαστικά και μια μορφή διαμεσολάβησης, ανάμεσα στη σφαίρα παραγωγής και αναπαραγωγής, αποκρυσταλλώνονται πολιτισμικά σε τρόπους ζωής και σχήματα αντίληψης και μ' αυτήν την έννοια υποβαστάζουν τις ταξικές έξεις. Διαμέσου της κοινωνικοποίησης και των έξεων το σώμα αποκτά τεχνικές και στάσεις που ενσωματώνονται ασύνειδα στο άτομο (Bourdieu 2006 : 95 κ.έ.). Μέσω της κοινωνικής φύσης της έξης τα άτομα υιοθετούν συγκεκριμένους τρόπους διαχείρισης του σώματος και του ψυχισμού τους που είναι πολιτισμικά προσδιορισμένοι με την έννοια ότι οι άνθρωποι από κοινωνία σε κοινωνία μαθαίνουν να χρησιμοποιούν το σώμα και τον ψυχισμό τους με διαφορετικό τρόπο. Οι τεχνικές αυτές είναι πρωτίστως προϊόν κοινωνικοποίη-

σης, εκπαίδευσης και επιτέλεσης. Αλλιώς μαθαίνουν να διαχειρίζονται το σώμα οι γυναίκες απ' ό,τι οι άνδρες. Αλλιώς διαχειρίζονται το σώμα στρώματα του πληθυσμού για τα οποία αυτό αποτελεί μέσο βιοπορισμού απ' ό,τι στρώματα που βλέπουν το σώμα τους ως αυτοσκοπό (Αλεξίου 2008). Σ' αυτό το κοινωνικό-πολιτισμικό συγκείμενο η έννοια της ψυχικής υγείας αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο. Ενδεχομένως η έννοια της ενσώματης υποκειμενικότητας (Cromby & Harper 2009) να αποδίδει με ικανοποιητικό τρόπο τη σύμφυση κοινωνικο-πολιτισμικών και υποκειμενικό-βιολογικών παραγόντων που εν-σωματώνονται στο υποκείμενο της παράνοιας. Οι ταξικές έξεις διαμορφώνουν πάλι με τη σειρά τους και διαφορετικά σχήματα αντίληψης και αυτοπροσδιορισμού με τα αστικά και μεσοαστικά στρώματα να βιώνουν, σε αντιδιαστολή με τα εργατικά και λαϊκά στρώματα που βιώνουν την υγεία ως απουσία ασθένειας και ως λειτουργική ικανότητα (Herzlich 1995) και την ψυχική υγεία ως μια κατάσταση ισορροπίας και βιωμένης ευεξίας. Οι πραγματικότητες αυτές σε συνάρτηση με τις αντιλήψεις και τις "συλλογικές παραστάσεις" διαμορφώνουν εν τέλει διαφορετικούς κοινωνικούς ψυχωσωματικούς τύπους που κουβαλούν πάνω τους την "ιστορία που έγινε σώμα" (Μπουρντιέ 1994 : 29) και λιγότερο ή περισσότερο τρωτούς στις αποδιοργανωτικές επιδράσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Η ταξική-πολιτισμική διάσταση της ψυχικής υγείας

Και πραγματικά ο τρόπος δόμησης και προβολής της ταυτότητας που συμπεριλαμβάνει ταξικά δεδομένα και κοινωνικοποιητικές πρακτικές, και εξωτερικεύεται στις γλωσσικές πρακτικές, όπως είδαμε παραπάνω, καταδεικνύει επίσης τον τρόπο με τον οποίο οι δομικοί καταναγκασμοί συναρθρώνονται με τις ατομικές βιογραφίες, συμβάλλοντας την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων. Αν μάλιστα δεχτούμε τη θέση του Α. Antonovsky πως η κατάσταση υγείας συνιστά μια δυναμική σχέση ισορροπίας και ανισορροπίας με αποφασιστικό παράγοντα τους πόρους αντίστασης (φυσικούς, γνωσιακούς, συναισθηματικούς, πολιτισμικούς κ.ο.κ.), (Antonovsky 1997) που ενεργοποιούνται και συντονίζονται από το ίδιο το άτομο, τότε αντιλαμβανόμαστε τη σημασία της ατομικής δράσης που αναδύεται από την ύπαρξη του «επεξεργασμένου κώδικα» (B. Bernstein), ή, τα προβλήματα που μπορεί να προκύψουν από την απουσία που τον χαρακτηρίζουν. Μάλιστα στην διευρυμένη θεωρία της προσωπικότητας του P. Becker οι βασικοί παράγοντες "ψυχική υγεία" και "έλεγχος της συμπεριφοράς" που διέπουν την προσωπικότητα του ατόμου, και μπορούν να διασφαλίσουν ένα υψηλό επίπεδο ψυχικής ευεξίας, συντίθενται από αρμοδιότητες και ιδιότητες όπως αυτονομία, αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθη-

ση, κοινωνικότητα, αισιοδοξία, δυνατότητα αντιμετώπισης του προβλήματος, υπολογιστικότητα, αίσθηση καθήκοντος κ.ά. (Becker 1995). Οι παράγοντες αυτοί προϋποθέτουν σε κάθε περίπτωση γλωσσικό κεφάλαιο, όπως εννοιολογείται από τον B. Bernstein, αλλά και πολιτισμικό κεφάλαιο, όπως θεωρητικοποιείται από τον P. Bourdieu για να αρθρωθεί και να οργανωθεί η υποκειμενική εμπειρία (βλ. και Ζήση 2013). Σε συνάρτηση με τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς πόρους ορίζεται πάλι η ενδυνάμωση με τα στοιχεία που την χαρακτηρίζουν (Rogers, Chamberlin, Langer Ellison & Crean 1997), όπως είναι η αυτοεκτίμηση, η αυτό-αποτελεσματικότητα και ο έλεγχος από το άτομο της ζωής και της μοίρας του. Στοιχεία ωστόσο που δείχνουν ξανά και ξανά την ταξική θέση του ατόμου.

Αν τα εμπειρικά ευρήματα για την υγεία αναφέρονται έμμεσα στην κοινωνική τάξη, όπως μεθοδολογικά παραπάνω την ορίσαμε, η πρόσβαση σε πόρους και αγαθά προσδιορίζεται αποκλειστικά σχεδόν από διαστρωματικούς δείκτες, όπως επαγγελματική (εργασιακή) κατάσταση, εκπαιδευτικό επίπεδο, πρακτικές διάκρισης κ.ο.κ. Βεβαίως η έμμεση σχέση γίνεται άμεση καθώς οι δείκτες αυτοί ως σημαίνοντα δείχνουν κάπου, σ' ένα σημαντικό, δηλαδή στην κοινωνική τάξη. Τόσο το κύρος ενός επαγγέλματος όσο και η αναγνώριση της εργασίας του ατόμου, με την έννοια της μοναδικότητας αλλά και με την έννοια ότι αυτό δεν είναι αντικαταστάτο, πράγμα που κιβδηλοποιείται στη μορφή της βιοποριστικής εργασίας, της ανεργίας και της κοινωνικής απόρριψης κ.λπ., απορρέουν από τη θέση του στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας με την έννοια ότι η σημασία του συνδέεται με ιδιότητες (ελεγκτικές, διευθυντικές, εκτελεστικές κ.λπ.) που αναβαθμίζουν ή, υποβαθμίζουν το φορέα τους. Και είναι ακριβώς η άμεση σύνδεση του επαγγέλματος με την κοινωνικό καταμερισμό εργασίας και τις κοινωνικές τάξεις που διαφοροποιεί και διαβαθμίζει ανάλογα με το βαθμό εργασιακής αυτονομίας και ανεξαρτησίας τις επαγγελματικές κατηγορίες (βλ. Marmot 2004), καθώς αυτά συνιστούν πόρους που κατανέμονται ανάλογα με τη θέση και τη σχέση των ατόμων στο σύστημα παραγωγής. Παρόλο που για την κοινωνία που πρέπει να διατηρηθεί και να αναπαραχθεί ως ολότητα, όλα τα επαγγέλματα και όλες οι εργασίες είναι αναγκαίες, επομένως αντικειμενικά δεν τίθεται ζήτημα μειωμένου ή, αυξημένου κύρους για ένα επάγγελμα ή, για μια ομάδα επαγγελματιών, εντούτοις οι ιδιαίτεροι τρόποι ζωής που αναπτύσσονται εδώ λειτουργούν υποκειμενικά ως πρακτικές αυτοπραγμάτωσης και διάκρισης προσδίδοντας ένα πρόσθετο κύρος και μια αναγνώριση στους φορείς τους, γεγονός που «περνάει» και σε επίπεδο ψυχικής υγείας. Και είναι ακριβώς τότε που το περιεχόμενο της εργασίας (δημιουργικό vs εκτελεστικό), ο έλεγχος πάνω στην εργασία (αυτονομία vs πειθάρχηση), η αποειδίκευση ή, η αναβάθμιση του εργασιακού αντικειμένου

που διαμορφώνει όχι μόνο συναισθήματα δυσφορίας ή, αυτοπραγμάτωσης αλλά και που διευρύνει ή, περιορίζει δυνατότητες δράσης. Γι' αυτό εξάλλου ο B. Bernstein συσχετίζει, όπως έκανε ο A. Luria (Λούρια 1995 : 63), τους γλωσσικούς κώδικες με την εργασία και τους αντιμετωπίζει ως τρόπους γλωσσικής οργάνωσης και διατύπωσης της εμπειρίας που καθορίζει την κοινωνική δράση των ατόμων. Η αρχή που τους γεννά δεν είναι πλέον η ταξική καταγωγή των ομιλητών αλλά η κοινωνική οργάνωση της εργασίας τους. Το περιεχόμενο και η συνθετότητα της εργασίας, όπως αυτή κατανέμεται κοινωνικά, -σε συνάρτηση με την οικογένεια (ρόλοι στο εσωτερικό της) και τον γνωσιακό προσανατολισμό (συμβολικές κατηγορίες νοήματος/αλληλεπίδραση)-, είναι που διαμορφώνουν τους κώδικες (βλ. Αρχάκης & Κονδύλη 2002 : 176, 177). «Όσο πιο πολύπλοκη η κοινωνική διαίρεση εργασίας και όσο λιγότερο συγκεκριμένη και τοπική η σχέση μεταξύ ενός φορέα και της υλικής του βάσης», γράφει ο B. Bernstein, «τόσο πιο έμμεση είναι η σχέση μεταξύ νοημάτων και μιας συγκεκριμένης υλικής βάσης και τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα μιας επεξεργασμένης κωδίκωσης» (Bernstein 1991 : 171). Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο περίπλοκη είναι η σχέση ανάμεσα στο άτομο και την εργασία (εμπλουτισμένη/αναβαθμισμένη εργασία), τόσο πιο έμμεση είναι η σχέση ανάμεσα στις σημασίες και την υλική βάση, γεγονός που ευνοεί την ανάπτυξη ενός «επεξεργασμένου κώδικα» (elaborated code) και συμβάλλει κατ' αυτόν τον τρόπο στην οργάνωση της κοινωνικής εμπειρίας. Αντίθετα όσο πιο απλή είναι αυτή η σχέση (εκτελεστική/εργαλειακή εργασία), τόσο πιο άμεση είναι η σχέση ανάμεσα στις σημασίες και την υλική βάση, γεγονός που σχετικοποιεί τη γλώσσα ως διαμεσολαβητή και διατυπωτή σημασιών και νοημάτων με ότι αυτό συνεπάγεται για την διαχείριση της κοινωνικής εμπειρίας από το άτομο. Σε συνάρτηση με τη μορφή και το περιεχόμενο της εργασίας, ο «περιορισμένος κώδικας» (restricted code) προσανατολίζει τον ομιλητή σε μια (τοπική) υλική βάση απ' όπου απορρέει μια λιγότερο πολύπλοκη εννοιολογική ιεραρχία που αντιστοιχεί σ' ένα κατώτερο επίπεδο αιτιότητας (ό.π. : 172). Στον «περιορισμένο κώδικα» της εργατικής τάξης, η εκφραστική δυνατότητα της υποκειμενικής εμπειρίας είναι πολύ περιορισμένη και προσανατολίζει τον ομιλητή περισσότερο σε «περιγραφικές παρά αναλυτικές έννοιες» (Bernstein 1975 : 400). Αντίστροφα η χρήση του «επεξεργασμένου κώδικα» που ταυτίζεται με τον τρόπο ομιλίας μεσαίων αστικών στρώματων εμπεριέχει πολλές δυνατότητες έκφρασης και ανάλυσης με αποτέλεσμα να γίνεται πιο κατανοητή η υποκειμενική εμπειρία (ό.π. : 399). Να υπενθυμίσουμε εδώ την κρισιμότητα της δυνατότητας οργάνωσης της υποκειμενικής εμπειρίας, όπως επιβεβαιώνεται από πολλές έρευνες, για την ψυχική υγεία.

Σ' αυτά τα γλωσσικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα

οι γλωσσικές δυσκολίες άρθρωσης συλλογισμών και η έλλειψη πληροφοριών καθιστούν την ψυχοθεραπεία για παράδειγμα υπόθεση ατόμων από τα ανώτερα στρώματα. Σ' αυτό συμβάλλει και το "πολιτισμικό χάσμα" μεταξύ των ειδικών ψυχικής υγείας και των "πελατών" και οι δυσκολίες επικοινωνίας και διάδρασης μαζί τους. Ο παράγοντας αυτός διαφοροποιεί αντίστοιχα και τα θεραπευτικά σχήματα όπως δείχνει το παράδειγμα της Γερμανίας, όπου τα άτομα από τα αστικά και μεσοαστικά στρώματα παρόλο που αποτελούν το 10% του ιδιωτικά ασφαλισμένου πληθυσμού, αντιπροσωπεύουν το 30% των ατόμων που κάνουν ψυχοθεραπεία. Αντίστροφα μόνο το 30% των ασφαλισμένων ατόμων σε κρατικούς ασφαλιστικούς οργανισμούς, οι οποίοι καλύπτουν πρωτίστως τη μεγάλη μάζα των εργαζομένων, περίπου το 59,7%, προσφεύγουν στην ίδια χώρα στην ψυχοθεραπεία. Αντίθετα άτομα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα καταναλώνουν δυσανάλογα μεγαλύτερες ποσότητες ψυχοφαρμάκων απ' ότι άτομα από τα ανώτερα στρώματα (Weber 1994 : 214). Σε συνάρτηση με τις θεραπευτικές στρατηγικές που διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική καταγωγή του «πάσχοντος» υποκειμένου, πράγμα που θέτει ένα ζήτημα για το θεσμικό ρόλο της ψυχιατρικής, οι ασθενείς με λαϊκή ή εργατική καταγωγή έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να διαγνωστούν ως σχιζοφρενείς σε σχέση με εκείνους που προέρχονται από πιο εύπορες τάξεις, οι οποίοι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να διαγνωστούν ως νευρωσικοί ή ως πάσχοντες από κάποια συναισθηματική διαταραχή. Σαφώς η διάγνωση αυτή στιγματίζει λιγότερο το άτομο απ' ότι εκείνη της σχιζοφρενείας. Οι ασθενείς αυτοί απορρίπτονται συχνότερα από τους επαγγελματίες και είναι επίσης λιγότερο πιθανό να παραπεμφθούν για ψυχοθεραπεία ενώ εγκαταλείπουν νωρίτερα τη θεραπεία (Pilgrim & Rogers 2004: 82).

Στο βαθμό που αποδεχτούμε την εργασία ως την κατ' εξοχήν ανθρώπινη κατάσταση, η οποία ως ποιοτική και ποσοτική συνιστώσα της ανθρώπινης εμπειρίας παράγει κοινωνία (κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικός πλούτος), η μετατροπή αυτής της ιδιότητας σε εμπόρευμα και σε μέσον βιοπορισμού, όπως συμβαίνει στο καθεστώς της εξαρτημένης εργασίας, αλλοτριώνει τον άνθρωπο τόσο από τον ίδιο τον εαυτό του όσο και από προϊόντα της εργασίας του. Όπως είναι αυτονόητο η έκπτωση αυτή δεν μπορεί να λαμβάνει χώρα χωρίς επιπλοκές για τον άνθρωπο και πρωτίστως για την ψυχική του υγεία. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα άδειασμα του ανθρώπου από τις πλέον ζωντανές και δημιουργικές του δυνάμεις, εξέλιξη που τον καθιστά ευάλωτο στις στρεσογόνες συνθήκες. Η απώλεια εν δυνάμει πόρων αντίστασης (resistance resources), (Antonovsky 1997), σημαίνει πως τα αποθέματα σε κουράγιο, δύναμη, ικανότητες χειρισμού καταστάσεων και δράσης ή, άλλες δεξιότητες (life skills), (Botvin & Dusenbury 1987), ελαχι-

στοποιοούνται. Μάλιστα επειδή αυτά τα άτομα εξαρτώνται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από το κοινωνικό κεφάλαιο (δίκτυα αλληλοϋποστήριξης, κοινωνικότητα, επικοινωνία κ.ά.), αλλά και από το συμβολικό κεφάλαιο (συλλογικοί αγώνες, συλλογική μνήμη) της τάξης τους, όταν πρόκειται για την εργατική τάξη, απ' όπου απορρέει η ταυτότητα του παραγωγού, σε περιόδους οικονομικής κρίσης (απόλυση, ανεργία κ.λπ.), αυτά γίνονται πιο ευάλωτα στην ασθένεια και στην προσωπική και κοινωνική αποδιοργάνωση. Όταν μάλιστα η εργασία δεν ικανοποιεί βασικές προσδοκίες των ανθρώπων, το αίσθημα της αποξένωσης και της ματαίωσης φαίνεται πως γίνεται πρόξενος διαλυτικών καταστάσεων και για την ψυχική υγεία (βλ. και Marmot, Siegrist & Theorell 2006).

Συμπέρασμα

Από τη στιγμή που η σχέση μεταξύ κοινωνικής τάξης και υγείας αναδεικνύεται από τις πλέον κρίσιμους παραμέτρους, αν όχι η πλέον κρίσιμη, που επιδρά θετικά ή, αρνητικά στην ψυχική υγεία, αυτό που μένει να προσδιοριστεί είναι ο τρόπος με τον οποίο οι γενικές ταξικές σχέσεις διαμορφώνουν διαφορετικές συνθήκες εργασίας, ζωής και δράσης και κατ' επέκταση άνισες συνθήκες έκθεσης και αποκατάστασης της ψυχικής υγείας. Συνεπώς αν η εξέταση των θέσεων στον καταμερισμό εργασίας, όπως προτείναμε, συνιστούν τη βάση για την ανάλυση των σχέσεων κατανομής του παραγόμενου κοινωνικού πλούτου ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, συνεπώς και της άνισης κατανομής πόρων και μέσων (κοινωνικές ανισότητες), η συνεξέταση των διαστρωματικών παραμέτρων (κοινωνικό κεφάλαιο, εργασιακή κατάσταση, επαγγελματικό στάτους, εισόδημα κ.ά.) και κοινωνικοποίησης (συμπεριφορές, πολιτισμικές πρακτικές, τρόποι ζωής κ.ο.κ.), επιτρέπει να προσδιοριστεί πλέον με περισσότερο συγκεκριμένο τρόπο η σχέση μεταξύ ταξικής θέσης, κοινωνικών ανισοτήτων και ψυχικής υγείας.

Βιβλιογραφία

- Αλεξίου, Θ. (2008), «Η πολιτική οικονομία του σώματος. Από πραγματοποιημένο σώμα στο άκεντρο σώμα», στο Μ. Πουρκός (επιμ.), *Ενσώματος νους και πλασιοθετημένη γνώση και εκπαίδευση*, Αθήνα: Gutenberg.
- Αλεξίου, Θ. (2006), *Εργασία, εκπαίδευση και κοινωνικές τάξεις*. Το ιστορικό-θεωρητικό πλαίσιο, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Abercrombie, N. & Urry, J. (1983), *Capital Labour and the Middle Class*, London: Allen and Unwin.
- Antonovsky, A. (1997), *Salutogenese. Zur Entmystifizierung der Gesundheit*, Tübingen: Dgvt-Verlag.
- Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. (2002), *Εισαγωγή σε ζητήματα κινωιογλωσσολογίας*, Αθήνα: Νήσος.
- Becker, P. (1995), *Seelische Gesundheit und Verhaltenskontrolle. Eine integrative Persönlichkeitstheorie und ihre klinische Anwendung*, Göttingen: Hogrefe.
- Bernstein, B. (1985). *Κοινωνική τάξη και γλωσσική ανάπτυξη: Μια θεωρία της κοινωνικής μάθησης*, στο Α. Φραγκουδάκη (επιμ.) *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Θεωρίες της κοινωνικής ανισότητας στο σχολείο, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Bernstein, B. (1991), *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, μτφ. Ι. Σολομών, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Blane, D. (1990), "Real Wages, the Economic Cycle, and Mortality in England and Wales, 1870-1914", *International Journal of Health and Illness* 7(3) 423-45.
- Botvin, G. & Dusenbury, L. (1987), "Life Skills Training: A Psycho-educational Approach to Substance Prevention", στο C.A. Maher, J.E.Zins (Eds.), *Psycho-Educational Interventions in Schools*, New York: Peragmanon Press.
- Borrell, C., Muntaner, C., Benach, J. & Artazcoz, L. (2004), "Social class and self-reported health status among men and women: what is the role of work organisation, household material standards and household labour?", *Social Science & Medicine*, 58, 1869- 1887.
- Μπουρντιέ, Π. (1994) *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, μτφ. Ν. Παγιαωτόπουλος κ.ά., Αθήνα: Δελφίνι.
- Bourdieu, P. (2006), *Η αίσθηση της πρακτικής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Cromby, J. & Hamper, D. J. (2009), "Paranoia: A social account", *Theory & Psychology*, 19, 335-361.
- Giddens, A. (2002), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Goldthorpe, J. (1987), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford: Clarendon Press.
- Gubbay, J. (1997), "A Marxist critique of Weberian class analysis", *Sociology* 31, σσ. 73-89
- Γκύρβιτς, Ζ. (1986). *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*. Από τον Μαρξ μέχρι σήμερα, Αθήνα: Gutenberg.
- Ζήση, Α. (2013), «Η βιωμένη εμπειρία της σχιζοφρένειας» (κείμενο που κατατέθηκε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα Αριστεία).
- Φρόυντ, Σ. (2004) *Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Herzlich, C. (1995) «Κοινωνική αναπαράσταση της υγείας και της ασθένειας και η δυναμική τους στο κοινωνικό πεδίο», στο Σ. Παπαστάμος & Α. Μαντόγλου (επιμ.) *Σύγχρονες έννοιες στην κοινωνική ψυχολογία*. Κοινωνικές αναπαραστάσεις, Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Howarth, D. (2006), "Many Duties of Care—Or A Duty of Care? Notes from the Underground. Notes of the Underground", *Oxford Journals of Legal Studies* 26, 449-472.
- Kahn, R. L. (1981), *Workandhealth*, NewYork: Wiley.
- Laclau, E. (1997), *Για την Επανάσταση της εποχής μας*, Αθήνα: Νήσος.
- Lewis, G., Bebbington, P. & Brugha, T. (2003), "Socio-economic status, standard of living, and neurotic disorder. *International Review of Psychiatry*, 15, 91-96.
- Λούρια, Α.-Ρ. (1995), *Γνωστική ανάπτυξη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Marmot, M. (2004), *Το σύνδρομο του κοινωνικού στάτους: Πως η κοινωνική θέση επηρεάζει την υγεία και τη μακροζωία μας*, Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Marmot, M., Siegrist, J. & Theorell, T. (2006), "Health and the psychosocial environment at Work", στο M. Marmot & R.-G. Wilkinson (επιμ.) *Social Determinants of Health*, Oxford : Oxford University Press.
- Μαρξ, Κ. (1978) *Το κεφάλαιο: κριτική της πολιτικής οικονομίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Möhler-Leimküler, A. M. (2005), "Soziologische Aspekte psychiatrischer Erkrankungen", στο H. J. Möhler, G. Laux & H. P. Kapfhammer (eds.), *Psychiatrie & Psychotherapie*, Heidelberg: Springer.
- Navarro, V. (2002), "Politics, Power, and Quality of Life. A Critique of Social Capital", *International Journal of Health Services* 32, 423-432.
- Nelson, G., Lord, J., & Ochocka, J. (2001), "Empowerment and mental health in community: Narratives of psychiatric consumers/survivors", *Journal of Community and Applied Social Psychology* 11, 125-142.
- Price, M.E., Cosmides, L. & Tooby, J. (2002), "Punitive sentiment as an anti-free rider psychological device", *Evolution and Human Behavior* 23, 203-231.
- Reid, I. (1977), *Social Class Difference in Britain*, Oxford: Oxford University Press.
- Rogers, E. S., Chamberlin, J., Langer Ellison, M., & Crean, T. (1997), "A consumer constructed scale to measure empowerment among users of mental health services, *Psychiatric Services*", 48(8), 1042-1046.
- Townsend, R. & Davinson, N. (eds.) (1998), *The Black Report*, London: Penguin-Books.
- Vinney, G. (1977), *Sozialpsychologie der Arbeiterklasse. Identitätszerstörung im Erziehungsprozess*, Hamburg: Rororo Verlag.
- Weber, M. (1997), *Εθνοτικές σχέσεις και Πολιτικές σχέσεις*, Αθήνα : Κένταυρος.
- Weininger, E.-B. (2005), "Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis", στο E. O. Wright (eds.), *Approaches to Class Analysis*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Wright, E. O.: (1985) "Was bedeutet neo und was heißt marxistisch in der neomarxistischen Klassenanalyse?" στο H. Strasser, J. H. Goldthorpe (eds.), *Die Analyse sozialer Ungleichheit*, Opladen :Westdeutscher Verlag.

Βιβλιογραφία

Weber, I. (1997), "Soziale Schichtung und Gesundheit", στο R. Geissler, Soziale Schichtung und Lebenschancen in Deutschland, Stuttgart:Enke.

Wilkinson, R.G. (2005), The impact of inequality: How to make sick societies healthier, London: Routledge.

Weber, M.(2005), MaxWeber. Οικονομία και Κοινωνία. Α΄ Τόμος: Κοινωνιολογικές Έννοιες, Αθήνα: Σαββάλας.

Weber, M. (1997), Εθνοτικές σχέσεις και Πολιτικές σχέσεις, Αθήνα : Κένταυρος.